

5. Universitetet og skolevæsenet.

D. 5 November 1785 har H. F. Janson, som et forarbejde til universitetsfundatsens reform, indgivet til patronen: »Efterretninger om Professorerne ved Københavns Universitet ligesom de for nærværende Tid ere ansatte ved samme«. Det hedder her om det teologiske fakultet:

De Forelæsninger, som efter Fundatzen skal holdes af Theologis over den hellige Skrift, Theologia dogmatica,

Kirkehistorien og de symbolske Bøger, blive, saa vidt jeg veed, rigtig jagttagne; foruden hvad mine Colleger deri have paataget sig, læses af mig over de vigtigste Bøger af det Nye Testament, over den dogmatiske Theologie og over den Theologiske Moral, da den ganske vist er uundværlig for dem, der som Kirkens Lærere agte at gavne Menigheden. Ogsaa agter jeg igien ligesom forhen at læse den Deel af Kirkehistorien, som kan give Kundskab om den protestantiske Kirkes Oprindelse og nuværende Tilstand, følgelig og om vor Kirkes symbolske Bøger. — Hvad det gamle Testaments Forklaring angaaer, tilligemed den herhen hørende Kundskab i den hebraiske og hele østerlandske Literatur, da haver jeg troet at kunne overlade dette til andre Lærere, fordi det er umueligt, at Een kan gjøre alt, og vi have 4 eller 5 Professorer, der have udgivet sig for Orientalister, nemlig Horneman, Moldenhawer, Kall, Hviid og Adler. Maatte kun alle vore Studenter noget meere ville betiene sig af disse Arbeider, og ingen, som desværre ofte erfares, uden at have fuldendt noget Collegium med en megen umoden Kundskab fremstille sig til theologisk Examen, hvor det da ikke kan falde anderledes ud, end at een eller anden maae afvises, naar han findes at være slettere, end en god Confirmant bør viise sig ved Catechisationen Ravnholt.

1785. Af H. F. Janson: »Udkast til en Plan betræffende Studeringernes Indretning i de offentlige Skoler og ved Kiøbenhavns Universitet.«

... Man har længe hos os indseet, at det theologiske Studium ikke kunde indskrænkes i eet System af Sætninger og Distinctioner, Formler og Terminologier, at det indbefatter en Mængde af Kundskaber, uden hvilke det ikke kan opnaae den behørig Klarhed, Vished og Styrke. At alle disse forskellige Deelee i vores Fædreland ere blevne bearbejdede, tør ingen nægte. Men at samme Kundskab er saa almindelig udbredt blandt de Studerende, som det vel burde være, dette understaaer jeg mig heller ikke at

sige. Endog den ret praktiske Religions Kundskab eller den theologiske Moral er endnu meget tilbage og for-sømmes af alt for mange. De fleste behielper sig med at lære deres Dogmatik, og endda ikke engang paa den rette Maade; det øvrige er endnu altfor indskrænket, og en vis Fordom er endnu altfor meget herskende, at nemlig den rette Sprogkyndighed, som kan aabne Kilderne for en Theolog, Skriftens Forklaring og Kritik, Religionens og Lærdommens Historie, Kundskab om de forskellige Religionspartier, at alt dette nok kan undværes, saavidt ikke Forordninger ganske absolut og navnlig befaler det. Lærernes Fliid og opmuntrende Forestillinger bliver her for svage, der behøves vel nogle alvorlige Anstalter til at skaffe heri Forbedring

[Af samme plans 2det afsnit om skolevæsnet]:

.... Overhovedet bør vist Hukommelsen dannes og øves, men dog ikke paa de andre Siæleevners Bekostning, og altsaa vil det nok blive en Hovedregel for Undervisningen, at intet maae læres udenad, som ikke tillige paa nogen Maade gøres klart for Forstanden. Den Klage er vel ikke saa ganske ugrundet, som siger, at dette endnu meget savnes i vores offentlige Underviisning, som hidindtil synes at gaae for meget derhen, at heele Lærebøger Ord for Ord læres udenad, og den største Fortieneste hos mange er sat deri, at samme vel kan reciteres. Prøve derpaa kan enhver Examinator gjøre, naar han i den hidtil anordnede naturlige og aabenbarede Theologie spørger efter Begrebernes Sammenhæng og ikke efter Ordene aleene, hvor han det altfor ofte vil finde, at den naturlige og aabenbarede Theologie, som er lært i Skolerne, meest bestaaer deri, at hvad der staaer i Bøgerne kan oplæses af Hukommelsen. Efter min Indsigt og Overbevisning bliver det nok fornødent, saa vel heri som i andre Videnskaber at gjøre nogen Forandring ... Ravnholt.

1786. Af udkastet til prokanslerens instruks:

§ 17. Ihvorvel Vi hidtil haver allernaadigst tilstaaet

Trykkefriheden i Vores Riger og Lande, og ligeledes ere sindede at lade den fremdeles vedblive, er det dog hverken Vor Meening at tillade, ikke heller er det efter de desangaaende Ordninger tilladt, at Skrifter udbredes, hvis Indhold gaaer ud paa enten at angribe Religionen eller Statens Forfatning eller gode Sæder og enkelte Personers borgerlige Ære, eller offentlige Embedsmænd og de af Os allernaadigst forordnede Øvrigheds Personers nødvendige Anseelse, og derfor anbefale Vi og herved Vor Pro Cancellario Universitatis at vende sin Opmærksomhed paa de Skrifter, der i Vore Riger, Danmark og Norge i Landets eget Sprog udkomme, og at foranstalte, hvor det kunde eragtes fornødent, at hvert Skrift, naar det er trykt, bliver igiennemseet af det Facultet eller de Professorer, til hvis Fag det nærmest henhører, hvilke da sende ham samme tilbage med deres Meening, om de i den forommeldte Hensigt have fundet noget derved at erindre. Findes sligt, da skal Procanzleren være betænkt at foreslaae de bedste Midler, der kan udfindes, til at afværge den Skade og Forargelse, som af et sligt Skriffs Falbydelse var at befrygte, og dette giennem Vores danske Cancellie for Os selv at lade andrage. Derfor skal og alle de, som forlægge eller udsælge de i Trykken her i Danmark eller Norge i Landets Sprog udkommende Skrifter være forpligtede til Procanzleren at indsende et indheftet Exemplar af hvert Skrift, førend de offentlig falbydes, da iøvrigt enhver, som udgiver, trykker eller forlægger noget Skrift, selv staaer til Ansvar for dets Indhold, om det siden maatte findes forargeligt eller til Fornærmelse for nogen.

[Det samme gjelder ogsaa om de udenlandske Skrifter, der indføres, hvorefter de vedkommende Boghandlere have at rette sig, og vogte sig for ikke uden Forespørgsel at udbrede aabenbar skadelige og forargelige Skrifter¹⁾].

¹⁾ Ved de indklamrede linier er der skrevet af Schack Rathlou:
 •Dette udelades aldeles. — Se iøvrigt ovenf. S. 392, Luxdorph
 21 Maj 1786.

Hvad Vers angaaer, som trykkes ved visse Lejligheder, saasom ved Giftermaal, Fødsler og Dødsfald o. s. v., da behøve de aldeles ikke at censureres, men udgives paa Trykkernes eget Ansvar.

— Herom har Schack Rathlou skrevet d. 26 Februar 1797: NB. Hvad jeg i mit Forslag til en Instruction for en Procantzler har anført i dette Forslags 17de §, men som ved den kgl. Resolution af 7 Junii 1786 blev forkastet og følgelig blev udeladt af den trykte Instruction, bevidner, at jeg allerede i det bemeldte Aar 1786 har frygtet for den uindskrænkede Trykkefrihed, og denne min Frygt har desværre været altfor vel grundet, hvilket Følgerne i disse 11 Aar tilstrækkelig har beviist og fremdeles endnu mere vil beviise. Gud bevare sin Kirke og Staten. Jeg er uskyldig i alt det, der i den Henseende hænder. — Ravnholt.

1786, 14 Juli, ansøgte Balth. Münter om, at hans Søn, Fr. Münter, måtte blive ansat som ekstraordinær professor i kirkehistorie eller i den græske og latinske litteratur¹⁾. Balle har påtegnet ansøgningen saaledes:

Cand. philol. et theol. stud., msr. Friederich Münter fortjener at nævnes iblandt de dueligste, flittigste og meest haabefulde Studerende som een af de første. Ved de offentlige Prøver har han altid udmærket sig fremfor nogen anden og med stor Ret erhvervet almindelig høieste Bifald. Paa mine Forelæsninger til Religionens Forsvar og over det Nye Testamentes Kirkehistorie har han i fleere Aar efter hverandre viist sig saa flittig og opmærksom, som næppe nogen før ham, og jeg veed tillige, at han idelig udvider sin Kundskab om de Ting, som foredrages af Lærerne, ved egen Læsning i gode Skrifter. Ligesaa meget bør han elskes og berømmes for sin ustraffelige Opførsel, sin dydige Tænkemaade og ædle Beskedenhed. Jeg beder

¹⁾ Schack Rathlou vilde have kaldet A. Birch, men synes dog at have tilladt Münter at andrage umiddelbart hos kongen på, at der måtte afholdes konkurrence. Dette skete, og Münter kaldedes 1788. Hans andragende findes i Rigsarkivet.

Gud ydmygelig, at han fremdeles vil styre og ledsage ham ved sin gode Aand paa den Bane, som han med saa stor Held har begyndt at vandre paa, da jeg vist troer, at Christus har udkaaret sig en Tiener i ham, som med besynderlig Velsignelse skal i Tiden kunne opbygge og befæste hans Kirke i Norden. Og dette herlige Kald ønsker jeg, at denne elskværdige unge Mand altid maae tragte efter som sit Hovedmaal.

26 Marts 1786. Cramer til Carstens om de latinske skoler: Zuförderst bedaure ich ...¹⁾ von Herten über die neue Last, welche ihm die Commission, die beste Einrichtung der Schulen in beyden Königreichen betreffend, nothwendig machen musz. Mit welcher Freude würde ich ihm auf alle Weise diese Last erleichtern wollen, welches vielleicht, weil ich vormals Copenhagenscher Professor gewesen bin, und mich so lange mit dergleichen Objecten beschäftigt habe, hätte geschehen können und noch geschehen könnte, wenn man einen Deutschen daran hätte wollen Antheil nehmen lassen, und noch wollte es meinem Verlangen, so weit gemeinnützig zu werden, als möglich ist, nicht zu schwer fallen solches zu thun, wenn man sich dazu hätte entschlieszen können. Vielleicht hätten sich noch Mittel ausdenken lassen, den Geheimerath Guldberg dabei so sehr zu schonen als möglich. Davon bin ich gewisz, dasz mit den Schulen in beyden Reichen und besonders mit dem Lehramt sehr wesentliche Veränderungen vorgenommen werden müssen, wenn der dadurch abgezielte Nutzen erhalten werden soll, und Verordnungen darüber, die nicht sehr in Detail gehen, werden wenig ändern. Ein Unglück ist es, dasz man sich fremder Einsichten nicht bedienen will, denn am nervo rerum

¹⁾ Der står et ulæseligt bogstav. Den omhandlede kommission ned-sattes 9 Sept. 1785 og bestod af Luxdorph, Carstens, Suhm, G. Nielsen og J. Erichsen. Brevet er meget utydeligt skrevet. Det meddeles som et vidnesbyrd om stemningen i de tyske kredse mod Schack Rathlous reformer.

gerendarum fehlt es nicht. An der Methode liegt alles; ein Beweis davon ist unser Schulmeisterseminarium und nun die Glückstädtische Schule, wohin aus Geysers (?) und meiner Schule Lehrer genommen sind. Diese Schule wird sich bald auszeichnen. Ew. E. [achten] nun darauf, dasz Ihnen Janson und Baden Vorschläge über die wahre Methode, nach welcher die Unterricht in den zur Academie präparirenden Schulen eingerichtet werden soll, [vorlegen]. Von dem letzten erwarte ich das meiste, weil er ex schola Ernestiana ist, von dem ersten, ungeachtet der Vortrefflichkeit seiner Absichten und Wünsche, weniger. Besonders ersuche ich Sie, dasz keine andere als vorläufige Verfügungen gemacht werden, damit Verbesserungen frei bleiben. Verbesserungen bei den Schulen setzen Verbesserungen bei der Academie, bei ihren Professoren, in der Communitet, in den Collegiis voraus. Wird das nicht alles in Harmonie gebracht, es bleibt alles Flickwerk, und dazu musz ein Mann wie ... die Hand nicht bieten. Aber darüber lässt sich mehr reden als schreiben, und ich halte auch aus dem Grunde eine Zusammenkunft in Söboe für höchst nothwendig. Ich verspreche mir wenig von Sevels Proposition, und es ist gut, dasz es ... nicht mehr mit derselben heimsucht. — Ich habe von einem Th. Aabye in der dänischen Kammercanzeley, dem ersten Schulmeister der Gesellschaft der Nachkommen, wie er sich heisst, einen Brief erhalten, worin er mich um den Plan von unserm Schulmeisterseminario ersucht, weil diese Gesellschaft auch an einen Plane für ein Seminarium dänischer Dorfschulmeister arbeitet. Was das für ein Plan seyn werde, kann ich aus seinem Briefe nicht verstehen. Das allgemeine von unserer Einrichtung will ich ihm sagen, ins Detail zugehen wird nicht möglich seyn. Indess, es ist doch angenehm eine solche Fermentation in Dänemark zu sehen; endlich wird doch etwas hinauskommen. Soll ich Ew. E. über besondere ihre Commission betreffende Objecte oder Propositionen derselben meine Privatgedanken

sagen, so wissen Sie, mit welch einem Gefühle von Vergnügen ich alles thue, wass ihnen angenehm seyn kann.

Skolekommissionens forestilling om indførelse af Balles lærebog, 18 Maj 1791.

Den i Henseende til det almindelige Skolevæsen attraaede Forbedring udfordrer bl. a., at Skolerne maae forsynes med saadanne Lærebøger, som i et kort og tydeligt Udtog indbefatte de vigtigste Dele af enhver af de Videnskaber, hvori Ungdommen bør undervises. Commissionen har i Betragtning deraf formaaet adskillige indsigtsfulde Mænd til at paatage sig Udarbeidelsen af slige hensigtsmæssige Lærebøger, hvis Indførelse og Brug i Skolerne kunde bidrage til Oplysningens bedre Fremme.

I denne Hensigt er ogsaa vedlagte Lærebog i den evangelisk christelige Religion, efter at den først har været udgivet i Trykken som et Forslag til almindelig Bedømmelse og siden af Forfatteren er omarbejdet og forbedret efter de Anmærkninger, som adskillige Mænd, baade geistlige og verdslige, have tilstillet ham, nu af Commissionen taget i nøieste Overveielse og ansees for at være nyttig og brugbar efter sit Øiemed.

Da en almindelig Lærebog i Religionen bør indeholde alt, hvad en vel oplyst Christen i enhver Stand maae være underrettet om til sin Troes Bestyrkelse og sit Levnedes Fremdragelse i sand Dyd og Guds frygt, saa var det ikke giørligt, at sammendrage Bogen i større Korthed, naar ellers Tydelighed og Grundighed ei skulde lide derunder. Alligevel er her sørget for, at de, som have ringere Sjæleevner eller mindre Tiid at anvende, ikke skulde besværes, og til den Ende ere de væsenligste og meest fornødne Lærdomme afhandlede i korte Sætninger, samt ikkun bekræftede med eet eller to Beviissteder af den hellige Skrift, som da lettelig kan fattes af enhver og uden Møie indplantes i Hukommelsen. Men alt det øvrige, som ellers enhver anden Christen, der har Evner og Tiid dertil, ønsker at faae Begreb om i sin Religion og kan føre sig

til Nytte, er udviklet i Anmærkningerne, fornemmeligen til Veiledelse for Skoleholderen, at han deraf kan tage Anledning til at indlade sig i videre Samtale med sine Lærlinge, og ellers til Lærlingenes egen Overveielse, uden at de maae forpligtes til at lære det udenad. Ligesaa er ofte i Bogen skeet Henviisning til mange Steder i den hellige Skrift, som kan tjene til videre Oplysning, men alt i det Øyemærke, at Børnene maatte vænnes til at efterslaae deslige Steder i Bibelen selv og under Skoleholderens Anførsel læse samme med Forstand og Eftertanke.

Dersom da denne Lærebog, der indeholder vor evangeliske Christendom fremsat efter Bibelens egen Lære, uden alle Kunstord eller dunkle Billeder i et klart og fatteligt Foredrag, maatte finde Ds. Kgl. Maj's. allerhøieste Bifald, fordriste vi os allerunderdanigst at indstille, om ikke samme Bog maatte tilhøre det til Skolelæreres Dannelse allernaadigst oprettede Seminarium og trykkes for dettes Regning, imod at den sælges indbunden for 8 Skilling Danske, og at ellers ingen under Straf af 100 Rd. til Seminariet maae lade den eftertrykke.

Ligeledes indstilles allerunderdanigst, om ikke forbemeldte Lærebog, der allerede som et Forsøg har vundet saadan Tillid, at mange ønske den indført, maatte, naar den er bleven trykt, allernaadigst anbefales og paabydes til Brug for alle saavel i Skolerne som ved Confirmationen i Danmark, dog ikke førend fra Mikkelsdag af i Aaret 1794, paa det at den allevegne kan blive almindelig bekiendt, men at det derimod maatte være enhver, som ønsker strax at kunne betjene sig deraf, tilladt imidlertid at bruge den, uden at vedkommende Lærere enten i Skolen eller ved Confirmationen skulle gjøre Hindring, da iøvrigt Luthers Catechismus ogsaa maatte fremdeles vedblive ligesom hidindtil. — Sæll. reg. 1791, 17 Juni, nr. 467.

Cancelliets forestilling til fdn. 5 Oktober 1792 om indførelsen af den kateketiske prøve for teologiske kandidater.

Den i sit Embedes Forvaltning ligesaa nidkiere som duelige Biskop Tetens¹⁾ har i sine Visitatorial Beretninger igientaget det Forslag, at ingen maatte erkiendes for cand. ministerii, uden at have aflagt offentlig Prøve paa sin Bequemhed til at catechisere, med Tillæg, at saadan Prøve vilde blive et langt vigtigere og rigtigere Beviis paa Candidatens Duelighed end den blotte, ei sjeldent uvisse Dimisprædiken. Han tilføier derhos, at naar enhver Præst paa saadan Maade selv blev en duelig Catechet (visselig have endog candidati laudabiles ofte i dette aller betydeligste Stykke af deres Embede manglet altfor meget) vilde denne, naar han blev paalagt een eller tvende Gange ugentlig, foruden de offentlige Catechisationer i Kirken og Skolen, at holde catechetisk Underviisning for dem, der allerede ere Skolemestre, uimodsigeligten kunne danne duelige Skolelærere overalt.

Aldeles enig med det, som denne værdige Biskop har af Erfarenhed og Nødvendighed yttret, maae Cancelliet endnu bemærke, at ved den almindelige Almues Ukyndighed i Religionens Sandheder og Ligegyldighed for dens Skiæbne efter Tiiden synes en god catechetisk Læremaade at være det retteste og virksomteste Middel til at rette Almuens Begreber og forbedre dens Villie.

Ved de gamle maae efter Cancelliets Overbeviisning Hierterne først røres og ved Villiens Indflydelse paa Forstanden den nødvendige Kundskab opnaaes, hvorimod det hos de unge kan haabes, at en sand Oplysning tilveiebringer Hiertets Forbedring, samt at Forstanden saaledes virker paa Villien og leder samme.

Cancelliet anseer derfor den rette catechetiske Læremaade for den bedste og sikreste Underviisningsmaade baade for gamle og for unge, og troer, at en catechetisk Prøve med Candidater, inden de opnaaede et Læreembede.

¹⁾ Peter Tetens, biskop i Viborg 1781—1805.

vilde bidrage meget til, at de beflittede sig paa Duelighed i dette Fag og nedstemte sig fra for høie Tanker til et mere simpelt og tydelig Foredrag, samt bleve mere nyttige.

[Efter at der er gjort forslag til anordningen, bemærkes endnu]:

Cancelliet maae endnu allerunderdanigst tilføie, at den i alle Henseender fortiente og værdige Biskop Balle er, uagtet alle hans mange Embedsforretninger, villig til at paatage sig denne Uleilighed for Fremtiden¹⁾, samt vil fordoble Antallet af Tilhørerne ved hans homiletiske Cursum, og for at skaffe sine Collegianter mere Leilighed til praktiske Øvelser vil foretage samme, foruden om Onsdagen som sædvanligt i Byens Kirker, om Søndag Eftermiddag i Waisenhusets Kirke. — Sæll. reg. 5 Oktober 1792, nr. 849.

¹⁾ At bedømme prøverne.